

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Picturing landscape : contemporary photography, collective visual memory and the making of place in the Netherlands

Heuvel, M.E.N. van den

Citation

Heuvel, M. E. N. van den. (2018, September 18). *Picturing landscape : contemporary photography, collective visual memory and the making of place in the Netherlands*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/65568>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/65568>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/65568> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Heuvel, M.E.N. van den

Title: Picturing landscape : contemporary photography, collective visual memory and the making of place in the Netherlands

Issue Date: 2018-09-18

Nederlandse samenvatting

Landschappen hebben speciale betekenissen voor mensen. Fotografie speelt een belangrijke rol in de visuele communicatie van deze landschapsbetekenissen. Net als andere culturele uitingen geven foto's betekenis en *sense of place* aan locaties. Om met Yi-Fu Tuan te spreken: ze zetten abstracte ruimte (*space*) om in plaatsen met een identiteit (*place*). De fototheoretici Liz Wells en Helen Westgeest zetten in hun theoretische publicaties uiteen hoe foto's bijdragen aan 'place making'. In haar dissertatie introduceert Maartje van den Heuvel voor het eerst haar methodiek voor de analyse en interpretatie van stilstaande landschapsbeelden. Daarmee bouwt ze voort op theorie van Wells en Westgeest en analyseert verdergaand hoe foto's betekenis van plaats creëren. Het onderzoek van Van den Heuvel is interdisciplinair tussen kunstgeschiedenis, culturele geografie en landschapsarchitectuur. Het is verricht en begeleid vanuit de kunstgeschiedenis, heeft echter als cruciale ingreep het georefereren van landschapsbeelden, wat aan de culturele geografie is ontleend. De landschapsarchitectuur leverde het vierlagensysteem, door Clemens Steenbergen en Wouter Reh aan de TU Delft ontwikkeld, voor het onderscheiden van landschapsdimensies in foto's. Hierdoor wordt vanuit de landschapsfoto niet alleen verband gelegd met andere landschapskunst, zoals in de kunstgeschiedenis gebruikelijk is, maar ook met de fysieke karakteristieken van de verbeelde plaats en met de bestaande beeldvorming ofwel het collectieve visuele geheugen ervan.

De ontwikkelde methodiek, hier gedoopt tot de 'Van den Heuvel-methodiek' voor de analyse en interpretatie van landschapsfoto's, bestaat uit drie stappen. (1) De eerste stap is het *georefereren* van landschapsbeelden. Een landschapsfoto wordt ge-'geotagged' aan de geografische locatie op de landkaart. Hierna worden de plaatselijke geologische omstandigheden en de materiële kenmerken bestudeerd, die het materiaal zijn waarmee de fotograaf op locatie werkt. (2) De tweede stap is *geospecifieke vergelijking*: het landschapsbeeld wordt vergeleken met landschapsbeelden van dezelfde plaats. Het doel van deze stap is vaststellen hoe het landschapsbeeld zich verhoudt tot het collectieve visuele geheugen van exact die plaats. Bevestigt het beeld de conventionele geografische verbeelding van de plek of transformeert de foto deze tot iets anders? (3) Tenslotte is de derde stap de *geogenerieke vergelijking*. In deze stap wordt het landschapsbeeld vergeleken met beelden van andere plaatsen, die echter van hetzelfde landschapstype zijn.

De manier waarop de fotograaf zich verhoudt tot het fysieke landschap (agency) bepaalt op welk landschapstype de fotograaf de plek laat lijken of, in andere woorden, met welk landschapstype de fotograaf de plek assimileert. De landschapstypen waarop de fotograaf de plek laat lijken, komen vaak uit de historische landschapsschilderkunst. Historische landschapsschilderkunst levert nog altijd stereotypische dominante landschapsbeelden, waartoe fotografen zich onvermijdelijk verhouden. Om deze assimilatie te bereiken beschikt de fotograaf over een aantal fotografische ingrepen. Van den Heuvel onderscheidt en benoemt als ingrepen de keuzes voor standpunt, perspectief, framing en timing. Hiermee bepaalt de fotograaf welke betekenisvolle landschapselementen hij/zij retorisch binnen het kader selecteert, deselecteert en combineert, om deze in een bepaalde verhouding ten opzichte van elkaar te laten zien. Timing verdeelt Van den Heuvel verder onder in keuze voor tijdstip in het jaar

(seizoen), dag in de week, uur van de dag, type weersgesteldheid (bepalend voor licht en bijvoorbeeld sneeuw) en ordonnantie. Dat laatste behelst het wachten tot bewegende elementen in de omgeving zoals wolken, dieren, voorbijgangers en voertuigen in de door de fotograaf meest gewenste positie zijn gekomen.

Van den Heuvel past haar methodiek in haar proefschrift toe op drie case-studies: de Haarlemmermeerpolder rond de luchthaven Schiphol Airport nabij Amsterdam zoals door Theo Baart gefotografeerd en gepubliceerd in het fotoboek *Werklust. Biografie van een gebruikslandschap* (2015); een boomkwekerij op de oevers van de Nederrijn zoals gefotografeerd door Gerco de Ruijter voor de fotografische tentoonstellingsdruk *Baumschule #2* (2009) en het natuurreserveaat van een heidegebied bij IJlaren in de streek het Gooi in midden-Nederland zoals gefotografeerd door Kim Boske voor het fotowerk *Mapping 5* (2008-2009).

Werklust van Theo Baart gaat over de polder Haarlemmermeer ten zuidwesten van Amsterdam: het gebied waar zich de nationale luchthaven Schiphol bevindt. *Werklust* is een autobiografisch meerjarig documentair fotoproject, gefotografeerd door deze fotograaf die opgroeide in Hoofddorp. Het landschap van de Haarlemmermeer zelf is relatief jong: het werd pas in de negentiende eeuw van meer door middel van drooglegging tot land gemaakt. De agrarische functie die de polder aanvankelijk kreeg, wordt nu overwoekerd door een functie die het gebied van oudsher heeft: infrastructureel knooppunt tussen grote steden en zeehavens en de landbouw (bloementeelt) in het westen en de afzetgebieden in de binnenlanden in het oosten. Deze functie wordt nu versterkt door de snelgroeiende luchthaven Schiphol, die de lokale handel in hoog tempo globaliseert en intensiveert. Uit geospecifieke vergelijking komt naar voren dat er van dit gebruikslandschap nog weinig conventionele beeldvorming is opgebouwd. De geogenerieke vergelijking leert dat Baarts *Werklust* een middelpuntvliedende (vanuit de ik-figuur van de fotograaf), explorerende groep foto's behelst. De opzet en narratieve opbouw ervan zijn vergelijkbaar met die van schetsen in schetsboeken, die de historische landschapsschilders zoals Jan van Goyen maakten als voorbereiding op hun landschapsschilderijen. Het fotoboek is echter geen voorstudie maar een uiteindelijke vorm, die in een vaststaande vorm een combinatie van vele facetten geeft, die voor de kijker samen een totaalbeeld vormen. Zoals de New Topographics in de Verenigde Staten voor het eerst gebruikslandschap in de Verenigde Staten verbeeldde en Bernd en Hilla Becher industriële landschappen, zo geeft Baart met zijn foto's de Haarlemmermeer voor het eerst een gezicht, wat een beschouwing als landschapsbeeld mogelijk maakt.

De foto *Baumschule #2* van Gerco de Ruijter is een met een camera aan vlieger gemaakte luchtfoto van een boomgaard tussen Kesteren en Rhenen. De georeferentie en bestudering van de fysieke omstandigheden leert waarom de oevers van de Nederrijn, waar deze foto gemaakt is, zo aantrekkelijk waren voor zowel de historische schilders als voor De Ruijter nu. Het betreft hier een rivier die zijn monding in de zee nadert. Ophoping van sedimenten heeft door de eeuwen veroorzaakt dat èn hier voor Nederland zeer zeldzame heuvels zijn èn voor het gebied typerende boom- en fruitteelt waartoe de rivierklei zich buitengewoon goed leent. De geospecifieke vergelijking toont aan dat vanaf de zeventiende eeuw beroemde schilders uit de westelijke Nederlanden, zoals Aelbert Cuyp, Jan van Goyen en Salomon van Ruysdael, hiernaartoe kwamen om dit heuvelachtige rivierlandschap te schilderen. De Ruijter kijkt hier echter van weg. Hij plaatst een ander beeld tegenover de conventionele

beeldvorming en richt zich juist op het industriële en gesystematiseerde karakter van de tuinbouw. Door het perspectief radicaal loodrecht naar beneden te kantelen focust hij op het geometrische patroon waarin de bomen zijn geplant. In combinatie met de uitkadering doet dat zijn beelden lijken op geometrisch abstracte schilderijen zoals die van Piet Mondriaan. Het is de verbeelding van de geometrie in het landschap, die volgens cultureel geograaf Denis Cosgrove de nieuwe spirituele dimensie in het landschap is, die hoort bij economische exploitatie.

Terwijl Baart een nieuw beeld neerzette en De Ruijter een alternatief stelde tegenover het conventionele beeld, is de foto *Mapping 5* van Kim Boske meer bevestigend: het bouwt voort op een historische beeldtraditie. De foto verbeeldt de Zuiderheide nabij Laren in het Gooi in Midden-Nederland: een natuurreservaat waar Boske als kind wandelde met haar ouders. Georeferentie en bestudering van de lokale fysieke omstandigheden leren dat dit gebied millennia geleden is gevormd door oude Europese rivieren, die hun loop inmiddels hebben verlegd. De rivierafzettingen veroorzaakten de bijzondere crèmewitte, grijze en okergele kleuren, te zien in de foto van Boske. Deze kleuren typeren ook de landschapsschilderijen van de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse Larense School, die de geospecifieke vergelijking naar voren brengt. Het eenvoudige leven van boeren en schaapherders in het heidegebied paste bij een artistiek ideaal, getuige ook de schilderkunst van bijvoorbeeld Barbizon en Vincent van Gogh. De aanleg in 1882 van de Gooise Stoomtram bevorderde de komst van kunstenaars uit Den Haag en Amsterdam, die de heide en het leven daar veelvuldig schilderden. Mede door de kunst van de Larense school, die nog altijd in het nabije Singer-Museum in Laren veel wordt bekeken, is de heide tot landschapsreservaat gemaakt. De foto van Boske toont simultaan verschillende kanten van een boom op deze heide, die zij fotografeerde terwijl ze eromheen liep en tot één beeld monteerde in de computer. De onscherpte door deze simultaneïteit die aan schilderkunst doet denken, in combinatie met de overeenkomsten in kleuren, de compositie en de afmeting van de foto, maken de gelijkenissen met schilderkunst van de Larense school treffend. De continuïteit in landschapsbeeld wordt door de Larense school, het tot natuurreservaat maken van de heide bij Laren en gelijkenissen in kleuren en composities in de foto van Boske wederzijds bevestigd.

Nadat de methodiek om landschapsbeelden te analyseren uiteen is gezet en met drie voorbeelden toegelicht, besluit het proefschrift met te benadrukken dat landschapsfotografie kan worden gezien als één van de culturele uitingen waar de culturele geografie zich op richt om de betekenis van landschap voor mensen te achterhalen. De fotografische keuzes en ingrepen op het landschap van fotografen kunnen worden gezien als menselijke activiteiten waar schrijvers als Hayden Lorimer, Tim Creswell en Stephen Daniels (m.n. zijn latere publicaties) over schrijven vanuit de 'more-than-representational' benadering van landschap. Deze activiteiten bepalen wat landschap voor mensen betekent.